

Назви хлібних виробів у поемі І. Котляревського “Енеїда”

Екзаменаційний проект з
актуальних проблем
сучасної лінгвістики

Кльоц М.

Викладач доцент
Т.Є.Недашківська

Література:

- Котляревський Іван. Енеїда; Наталка Полтавка: Для ст..шк.віку. – К.: Школа, 2008. – 288 с.

Словники:

- Етимологічний словник української мови: В 7 тт. – К.: Наукова думка, 1982 – 2006.
- Словарь української мови / За ред. Б.Д. Грінченка. К.,1907-1909. Т. 1-4.
- Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: В 2-х т. – К., 1977.
- Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. - Львів,1996.
- Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т.1-11.
- Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О.Н.Трубачева . – М.: Прогресс, 1964 – 1986. – Т. 1 – 4.
- Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка: Более 5000 слов. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: Рад. шк., 1989. – 511 с.

Література:

Інші джерела:

- Бичко З. Структурно-семантичний аналіз назв їжі та напоїв у наддністрянському говорі. С. 105-108.
- Козирєва З.Г. Лексика на позначення продуктів харчування з зерна // Мовознавство, 1984, № 3, с.65-70.
- Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Підг. До друку О.В. Тодійчук та ін. – К.: Наукова думка, 1995. – 592 с.
- Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. – Спб., 1893-1912. – Т. 1 – 3.

Література:

Інші джерела:

- Ставицький О. Коментар до “Енеїди” Івана Котляревського та його історія // Котляревський І. Енеїда. – К., 1989. – С. 207-284.
- Устав студійський XII ст. – В кн.: Горский А. А., Невоструев К. И. Описания словянских рукописей Московской синодальной библиотеки. Отд. 3. Книги богослужебные. – М., 1869. – Ч. 1.
- Яценко С.А. Апелятиви на позначення продуктів харчування, страв та напоїв у ролі власних імен у Козацькому Реєстрі 1642 року./ С.А.Яценко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2008. – Вип. 41. – С. 218-221.

Мета наукової розвідки

- Відмежувати шар лексики на позначення хлібних виробів;
- Подати етимологічний коментар щодо виникнення назв;
- Проаналізувати етнографічні праці, у яких порушено проблеми становлення, розвитку і функціонування цих назв і реалій, які вони позначають.

Аналізові підлягатимуть такі назви:

- Бублик
- Бухинка (буханець)
- Грінка
- Капама
- Книші
- Коржі (коржики)
- Коровай
- Мандрики
- Пампухи
- Пирог
- Пундики
- Сластьони
- Сухарі

В семантиці цих
назв наявний
інтегральний
значеннєвий елемент —
хлібний виріб

Бублик

- Фіксація у тексті:

Хліб, бублики, книші вродились; І їли бублики, кав'яр.

- Етимологія:

псл. **bq̃bъľ* похідне від *bq̃b*-а «буба». Лексема *бублик* являє собою зменшену форму від *бубъľ* (пор. похідне від нього *бублій* «той, хто виготовляє бублики і продає їх»), що у свою чергу є похідним від *буба* «дещо кругле» (пор. українське дитяче *буба* «горох», «зернятко»)

Бублик

- **Перші фіксації:**

Пам'ятки фіксують лексему *бублик* як власну назву ще з 1649 року. У російських словниках аналізована лексема відмічається з ХІХ ст. і вважається запозиченням з української мови, що дає нам змогу стверджувати, що у ХІХ ст. лексема була поширеною і частовживаною.

- **Сучасна українська літературна мова:**

переважно вживається у значенні «круглий крендель із заварного тіста, що має форму кільця».

Буханець (бухинка)

- **Фіксація у тексті:**

*Пухкі з кав'ярком буханці; Там лакомини різні їли:
Буханчики пшеничні білі; Гарачую, м'яку бухинку.*

- **Етимологія:**

Є похідними від *бухан*. *Бухан* «хлібина» - очевидно, через польську мову запозичено з середньовісньонімецької; свн. *vochenze, fochen* «вид печива, білий хліб». Форми з *у* (бухан) пізніші, можливо, виникли під впливом народно-етимологічного зближення з *бухнути* «набухати». Припускається і власне слов'янське походження цих форм.

Буханець (бухинка)

- Перші фіксації:

В аналізованих пам'ятках немає.

- Сучасна українська літературна мова:

Лексема *бухан* функціонує в значенні «пшенична або гречана хлібина; взагалі одна хлібина», паралельно вживаються й похідні форми *буханець* та *буханка* «тс.»

Грінка

- Фіксація у тексті:

Просісне з ушками, з грінками

- Етимологія:

псл. *grěnътъ, *grěnъка, похідне від grěti «гріти, жарити»

- Перші фіксації:

В аналізованих пам'ятках немає.

- Сучасна українська літературна мова:

Вживається у значенні «змащена жиром і підсмажена скибка хліба».

Капама

- Фіксація у тексті:

Везли з собою лагомини, оливу, масло, риж, маслини, і капама, кебаб калос.

- Етимологія:

неясне

- Перші фіксації:

В аналізованих пам'ятках немає.

- Сучасна українська літературна мова:

Вживається у значенні “вид печива”.

Книші

- Фіксація у тексті:

Хліб, бублики, книші вродились; Лигав потапці і книші

- Етимологія:

Неясна. Можливо, лексема являє собою запозичення з грецької мови, пов'язане з грецьким «запах і пара жирного печеного м'яса; сало, в яке загорталося жертвне м'ясо, призначене до спалення». Існує також менш певне виведення від **kъn*, збереженого у рос. [кнея] «гай», пол. knieja «хаші, пуща». Цілком гіпотетичне виведення з іє. **skn-* «тиснути, м'яти».

Книші

- **Перші фіксації:**

У пам'ятках XV ст. аналізована лексема вживається як прізвищева назва *Книшъ*

- **Сучасна українська літературна мова:**

Вживається у значенні «вид білого хліба з загорнутими всередину краями та змазаного салом або олією».

Коржі (коржики)

- Фіксація у тексті:

Кислиці, ягоди, коржі; Муки, пиона, ковбас, коржів; Сластиони, коржики, стовпці.

- Етимологія:

Задовільного етимологічного пояснення не має М. Фасмер схильний вважати назву *корж* незапозиченою. Зважаючи на словенське слово, яке, як про це свідчить його фонетика, не є запозиченням із східнослов'янських мов, можливо, доцільно реконструювати псл. **kъr _b*, яке, проте, неясного походження.

Коржі (коржики)

- **Перші фіксації:**

У Реєстрі Війська Запорозького 1649 року зафіксовано значну кількість прізвищевих назв, утворених від *корж* та зменшено-пестливої форми *коржик*: *Коржъ*; *Коржикъ*. Іще раніше фіксується номен *корждановци* «назва села у Молдавському князівстві» (1429 рік), проте про однокореневий зв'язок з назвою *корж* даного топоніму напевне говорити не можна.

- **Сучасна українська літературна мова:**

корж «плоский круглої форми виріб із прісного тіста», *коржик* — «печиво з тіста (з цукром або на меду), переважно у формі кружечків».

Коровай

- Фіксація у тексті:

Лубенського шмат короваю

- Етимологія:

Давньоруськоукраїнське *короваи* < псл. **korvaj* «печений хліб».

- Перші фіксації:

У староукраїнській мові лексема *короваи* фіксується як особова назва (1411 рік).

- Сучасна українська літературна мова:

«великий круглий пухкий хліб із прикрасами з тіста, який печуть на весілля»

Мандрики

- **Фіксація у тексті:**
Лавинії к Петру мандрик
- **Етимологія:**
Запозичення з польської мови
- **Перші фіксації:**
Пам'ятки староукраїнської мови фіксують лексему
*мандричка в значенні особової назви
- **Сучасна українська літературна мова:**
мандрика «виріб із сиру та тіста, що має форму коржика;
вид сирника»

Пампухи

- **Фіксація у тексті:**

Гречаних з часником пампук

- **Етимологія:**

через польське посередництво запозичено з німецької мови

- **Перші фіксації:**

зустрічається як прізвищева назва, похідна від апелятиву на позначення хлібного виробу: Пампуха

- **Сучасна українська літературна мова:**

пампук, пампуха – застаріла форма із значенням «пампушка»;

пампушка «невелика кругла булочка з пшеничної, житньої або гречаної муки»

Пирог

- Фіксація у тексті:

Пиріг завдовжки із аришин; Живитись тими ж пирогами; До сирних в маслі пирогів; То піднесла їм пиріжок

- Етимологія:

від *пырогъ* < *пыро* (вид прениці, полба, споріднене з пирій, але контаміноване з *пиръ*, пор. чув. *пару* «полба» з рос. *пыро*)

- Перші фіксації:

у ролі власних імен: *П-рогъ*; *П-рожок*.

- Сучасна українська літературна мова:

пиріг «печений виріб із тіста з начинкою; вареник (діалектне)»

пиріжок «зменшено-пестливе до *пиріг*; маленький пиріг, звичайно овальної форми»

Пундики

- **Фіксація у тексті:**

Полтавських пундиків пряжених

- **Етимологія:**

очевидно, результат видозміни форми *пудинг*, зближеної із суфіксальними утвореннями типу *коржик*, *пряник*

- **Перші фіксації:**

У пам'ятках староукраїнської мови мають місце форми **поунь*, **поуньский* в роля особової назви (1499), проте напевне говорити про спорідненість цих назв не можна.

- **Сучасна українська літературна мова:**

пундик вживається із семантикою «рід печива або пиріжків», а також переважно у множині у розмовному стилі набуває значення «смачна їжа, ласощі»

Сластьони

- Фіксація у тексті:

Сластьони, коржики, стовпці

- Етимологія:

пов'язане з лексемою *сласть* «солодощі, розкіш», що являє собою запозичення в давньоруськоукраїнську мову з церковнослов'янської, а пізніше в українську.

- Перші фіксації:

Пам'ятки староукраїнської мови фіксують лексему **сласть* (цсл. *сласть*) у значенні «злагода, дружба (про взаємини)» (1484)

- Сучасна українська літературна мова:

сластьон – «пампушка з пшеничного борошна, смажена в олії, обсипана цукром або полита медом»

Сухарі

- **Фіксація у тексті:**

Не візьмеш даром сухаря; І насушили сухарів На тиждень сала з сухарями; І сухарями запасати; Щоб сухарів понапікали; І всі строжили сухарі; А ззаду з сухарями сумка.

- **Етимологія:**

Лексема *сухар* має праслов'янське коріння, оскільки прикметник *сухий* – псл. **suxъ* (< **sous*) «сухий», пов'язане чергуванням голосних із **sъxnqti* «сохнути»

- **Перші фіксації:**

Похідні топоніми: *соуха велика* (1488), **сухая* (1473); **сухая жежиора* (1445); **соухая* камениця (1459); *соуховерхъ* (1429); **соуховесь* (1446) тощо

- **Сучасна українська літературна мова:**

сухар позначає «висушений шматок хліба, булки»

Дякуємо за увагу!